

Korkeakoululaitoksen sivistyskäsitys

Jarkko Tirronen

Ammattikorkeakoulujen ja yliopistojen perusjännite on perinteisesti virinnyt ammatillisesti ja tieteellisesti sivistävän akselin ääripäistä. Humboldttilainen käsitys tieteen sivistävästä vaikutuksesta on kuulunut traditionaalisesti yliopistokoulutuksen perusteisiin. 1960-luvulta alkaneen yliopistolaitoksen laajentamisen jälkeen ei ole kuitenkaan ollut itsestään selvää kuinka sivistävä yliopistolaitos todellisuudessa on?

Suomalaisen korkeakoulujärjestelmän kehittyminen alkoi varsinaisesti 1950–60 luvuilla alkaneena yliopistolaitoksen laajentamisena. Varsin nopeasti rakennettiin alueellinen korkeakouluverkosto, jonka sisäänotoilla voitiin tarjota opiskelupaikka suurelle osalle ikäluokasta.

Nykyisenkaltaiseen duaalimalliin perustuvan korkeakoulujärjestelmän eräs painavimmista taustasyistä oli viimeistään 1980-luvulla aktivoitunut alemman koulutustason ja korkeakoulutuksen välinen epätasapaino. Koulutusekspansion ongelmiin pyrittiin vastaamaan korkeakoulujärjestelmän uudistamisella tilanteessa, jossa yliopistojärjestelmä pystyi tarjoamaan yhä harvemmalle ikäluokasta opiskelupaikan. Osittain tästä syystä 1990-luvulla yliopistojen rinnalle perustettiin ammattikorkeakoulusektori.

Korkeakoulutuksen laajentamisen syiksi on esitettytuotanto-, työelämä- ja yhteiskuntarakenteen muutoksia, demografisia tekijöitä, yhteiskunnan demokratisoitumista, modernin teknologian syntymistä, alemman koulutuksen laajenemista sekä tieteellisen tiedon ja korkeakoulutuksen myönteiseksi koettua merkitystä kansakunnalle. Korkeakoulujärjestelmän kehittäminen perustui yhtäältä yhteiskunnan ennennäkemättömään panostukseen ja toisaalta yliopistojen, ja myöhemmin ammattikorkeakoulujen, sitomiseen osaksi yhteiskunnan

päämääriä. Korkeakoulutus nähtiin välineenä yhteiskunnan rakentamisessa ja kehittämisessä. Korkeakoulujärjestelmän peruspäämääräksi muodostui tiedon ja työvoiman tuotanto muuttuvan yhteiskunnan tarpeisiin (Nevala 2002.)

Koulutuspolitiikan tavoitteidenasetteluissa korkeakoulujärjestelmän eri instituutiot voidaan ymmärtää erilaisiksi mutta samanarvoisiksi (Ahola 1996) tai samanarvoisiksi mutta erilaisiksi (Pratt ym. 2004). Niiden tehtävät poikkeavat toisistaan ammatillisesti ja tieteellisesti orientoituneiden peruslinjauksien perusteella. Kuitenkin rajankäynti ja yhteistyö ammattikorkeakoulujen ja yliopistojen välillä on moninaista ja koulutukselliset tehtävät sisältävät samankaltaisuuksia. Anglosaksisessa keskustelussa tätä on käsitteellistetty Academic Drift -ilmiöllä, jolloin eri instituutiot jäljittelevät toistensa toimintatapoja ja toiminnan arvoja. Isossa-Britanniassa kehityskulku johti viimein ammattikorkeakoulujen ja yliopistojen fuusioitumiseen yhtenäisjärjestelmäksi (Scott 1995.)

Peter Scott on todennut, ettei Britannian yhtenäistetyssä järjestelmässä ammattikorkeakoulujen perinteisiä työelämä- ja yhteiskuntaperustaisia arvoja ole kuitenkaan korvattu akateemisilla tai tieteellisillä arvoilla, vaan pikemminkin yliopistot ovat lähentyneet ammattikorkeakouluja ja korostaneet toiminnassaan niille perinteisesti marginaaleja, yhteiskuntaperustaisia, tehtäviä (Scott 2005, 50). Korkeakoulutuksen eri instituutioiden välillä onkin avoin ja elävä suhde, joka näkyy korkeakoulujärjestelmälle tyypillisten integraatio- ja differentiaatioprosessien etenemisenä.

Klassinen sivistyskäsitys ja massakorkeakoulu

Korkeakoulutuksen laajeneminen on ilmenyt koulutusjärjestelmän tehtävien ja sen sosiaalisen funktion muuttumisena. Yliopistoissa tämä on tarkoittanut erityisesti perinteisen sivistys- ja eliittien reproduktiotehtävän suhteellistumista ja erilaisten modernin yhteiskunnan poliittis- ja työvoimaperustaisten tehtävänasettelujen korostumista.

Sivistys liitettiin traditionaalisessa sivistysajattelussa ensisijaisesti tieteen ja taiteen kautta saavutettavaksi. Esimerkiksi antiikin Kreikassa ihmisen kehittymistä ja kehittämistä kuvattiin *paiidealla*: sivistymisen kautta saavutettavaan ihmishanteeseen. Tämä tarkoitti sivistyksen eriyttämistä yleis- ja ammattisivistykseen. Sivistymisellä ei tähdätty ammattillisiin tai käytännöllisiin taitoihin, vaan sillä pyrittiin orientoimaan tiedollista kasvatusta ja ajattelun kehittämistä. Työhön suhtauduttiin antiikin kreikassa kielteisesti, sillä se liittyi epävapaaaseen, ajattelua välineellistävään, toimintaan.

Klassinen käsitys sivistyksestä viittaakin yksityteen ja itsetarkoitukselliseen toimintaan, jonka vastakohtana pidetään erillisyyttä ja välineellistä ammattiajatusta. Akateemisen sivistyksen ja ammattisivistyksen välinen problematiikka selittyikin usein klassisen sivistyskäsitteen sivumerkityksillä. Klassiseen sivistysmääritelmään toisaalta vedotaan vielä nykyisin määriteltäessä ammattisivistyksen käsitettä (ks. esim. Volanen 2000).

Yhtenäisyyteen tähtäävä, klassinen käsitys sivistyksestä konkretisoitui humboldtilaisessa sivistysyliopistomallissa tavoitteeseen, jonka mukaan opiskelijoista tuli kasvattaa suvereneja ja tiedollisesti sivistyneitä yksilöitä. Siinä teroitettiin selväpiirteisesti sivistymistä tiedollisena tapahtumana. Sivistys tulkittiin itseisarvoksi, ammattilliset ja välineelliset tavoitteet poissulkevaksi. Nykyisin ero itseis- ja välinearvon välillä on yliopistoissa pikemminkin teoreettinen, kuin niiden toiminnan lähtökohta. Yliopistolaitoksen kannalta ratkaiseva kysymys onkin pitäisikö nämä nähdä ensisijaisesti samanarvoisina ja toissijaisesti ”vanhakantaisena” sivistyksen itseensä viittaavana (Tirronen 2005).

Klassinen käsitys sivistyksestä liittyikin lähtökohdiltaan pikemminkin 1900-luvun alun eliittien yliopistolaitokseen kuin massoituneeseen korkeakoulujärjestelmään. Sivistys onkin suhteellinen käsite, joka muotoutuu ajan tarpei-

den mukaan. Tätä myös Snellmanin voi ajatella tarkoittaneen puhuessaan sivistyksestä, joka on olemassa ainoastaan omalle ajalleen (Snellman 1982/1840, 170). Nykyisin ammatilliseen tai akateemiseen sivistykseen liittyviä tavoitteita ei ole tarkoituksenmukaista kategorisesti erottaa toisistaan, sillä esimerkiksi työelämän muutosluonteisuudesta johtuen eri sivistyskäsitteillä on tapana limittyä toisiinsa.

Massakorkeakoululaitoksen sivistyskäsitys

Massakorkeakoululaitoksen ideaalissa sivistyskäsitteessä yhdistyy itseis- ja välinearvo. Sivistyksellä viitataan tällöin moniulotteiseen hahmotus- ja ajattelukykyyn, asiantuntija-alaan liittyvään perehtyneisyyteen, eettiseen lujuuteen ja kriittisyyteen. Se edellyttää kaavamaisuudesta irrottautumista, sovittelevaa vuoropuhelua ja jatkuvaa kehitykseen antautumista. Sivistyksestä seuraakin parhaimmillaan monipuolisesti sivistyneitä ja eri asioita hallitsevia yksilöitä. Yksilöä tuleekin pitää pikemmin mahdollisuutena sivistymiselle kuin sivistyneenä. Tässä suhteessa ammattikorkeakoulu ja yliopistot voivat tuottaa omien lähtökohtien mukaisesti sivistyneitä yksilöitä.

Sivistyminen tarkoittaakin tiivistetysti toimintaa, jolloin yksilö pyrkii aktiivisesti, reflektiivisesti ja omaehtoisesti kehittämään ihmisenä ja asiantuntijana. Ideaali merkitys sivistymiselle luodaankin tilanteissa, joissa yksilö hioutuu jatkuvasti. Tässä nähdäkseni tulemme ammattikorkeakoulu ja yliopistot yhdistävään sivistyskäsitteeseen. Se perustuu erityisesti työelämän eri tilanteissa tarvittaville yleisille taidoille. Tällöin sivistyminen tarkoittaa oman erityisalan ylittävien taitojen osaamista. Näiden merkitys aktivoituu erityisesti herkkyyttä ja nopeaa reagoimista edellyttävissä tilanteissa. Yleensä tämänkaltaisista tilanteista puuttuvat selkeät toimintaohjeet.

Sivistyminen luokin jatkuvasti uusia haasteita yksilölle ja se on siis yhtäältä jatkuvaa pitkän aikavälin prosessointia oman osaamisen täydentämiseksi ja toisaalta erikaltaisissa muuttuvissa tilanteissa tapahtuvaa nopean päättely- ja toimintakyvyn hallitsemista. Näitä muuttuvissa tilanteissa tarvittavia taitoja kutsutaan tavanomaisesti yleisiksi työelämävalmiuksiksi. Ne edustavat taitoja jotka tukevat oppimista riippumatta opiskeltavasta alasta.

Yleiset työelämävalmiudet koostuvat Pek-

ka Ruohotien mukaan 1) oppimisen, organisoimisen-, ajanhallinnan ja ongelmanratkaisun taidoista, 2) vuorovaikutuksen, suullisen ja kirjallisen viestinnän taidoista, 3) koordinointi, päätöksenteko-, johtamis-, suunnittelu-, organisointi- ja konfliktin hallintataidosta sekä 4) luovuudesta, innovatiivisuudesta, muutosherkyydestä ja riskinotto- sekä visiointikyvyistä (Ruohotie 1999, 6–7). Työmarkkinoiden, yhteiskuntarakenteen ja työn luonteen muutokset vaikuttavatkin sivistyksen käsitteeseen ja sen merkitykseen. Modernin ajan työ edellyttää työntekijöiltä yhä monipuolisempia ominaisuuksia. Sivistyksen ja ammattiajattelun välisen dikotomian ratkaisuksi onkin esitetty sellaista koulutusta, jonka arvo ylittää tuottavan ja sivistävän koulutuksen kaksijakoisuuden, ”Se olisi pikemmin muutokseen kuin tiettyyn asemaan tai tehtävään kouluttamista” (Toiskallio 1995, 59).

Ammattikorkeakoulujen ja yliopistojen sivistyskäsitys

Ammattikorkeakouluilla ja yliopistoilla on molemmilla omaleimainen tehtävä korkeatasoisten asiantuntijoiden kouluttamiseksi. Korkeakoulujärjestelmän sektoreiden keskinäisten suhteiden tasolla onkin pohdittava millaisia sivistyksellisiä tavoitteenasetteluja niiden tulisi omata.

Työelämän edellyttämä haaste laadullisesti paremmasta asiantuntijuudesta on samanaikaisesti haaste sekä ammatilliselle että sivistävälle koulutukselle. Yliopistolaitos on nykyisin pitkälti eriytynyt koulutusorganisaatio, jonka toiminnassa yhdistyvät perinteiselle sivistysyliopistolle vieraat tavoitteet, tehtävänasettelut ja keinot. Erityisasiantuntijuus ja tiedollinen eriytyminen kuvaakin pelkistetysti yliopistokoulutuksen nykyajan luonnetta.

Yliopiston sivistyskäsitykselle tämä asetelma on haasteellinen, sillä vastoin eriytymistä sivistystehtävä korostaa tavoitteita, arvoja ja näkemyksiä, joiden seurauksena syntyy laaja-alaisesti sivistyneitä yksilöitä. Tämä sivistyskäsitys sulkee sisälleen sekä ammatillisen että tieteellis-perustaisen osaamisen. Se myös on keskeinen erottava kriteeri ammattikorkeakoulujen ja yliopistojen välisessä sivistyskäsityksessä.

Ammattikorkeakoulujen sivistyskäsitys perustuukin työelämälähtöiseen ajattelutapaan. Niiden omaleimaisen koulutusfunktion keskeisiksi tavoitteiksi on nähty työelämää pal-

velevien ja työelämä muutoksiin reagoivien uusien oppimisympäristöjen ja pedagogisten ratkaisujen kehittäminen (ks. esim. Nummenmaa 2002). Ongelmanasettelut, koulutuksen sisältö ja opetusmenetelmien filosofia kytkeytyy työelämäperustaisiin intresseihin. Korkeakoulujärjestelmän näkökulmasta ammattikorkeakoulujen omaleimaisuus onkin erityisen tärkeä kriteeri. Omaleimaisuus ja itsenäisyys edellyttävät ammattikorkeakoulujen identiteetin vahventamista ja sille ominaisen eetoksen muotoilemista.

Vaikka ammattikorkeakouluopetuksen on nähty perustuvan tieteeseen, mutta tähtäävän käytäntöön (ks. esim. Lehtisalo & Raivola 1999), on käytännön ja tieteen välinen raja toisinaan nimellinen. Rajankäynnit yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen välillä lisääntyvät tulevaisuudessa. Käytännön ja tieteen välinen ero kaventuu entisestään myös elokuun alussa voimaan tulleen tutkinnonrakennuudistuksen vaikutuksesta. Tällöinhän yliopistojen alemmalla korkeakoulututkinnolla tulee olla tieteellisen jatkokoulutuskelpoisuuden ohella yleisten työmarkkinavalmiuksien takaava funktio.

Tästä seurannee ainakin neljä koulutuspoliittista haastetta: 1) Mitkä kriteerit erottavat ammattikorkeakoulujen jatkotutkinnot yliopistojen maisterintutkinnoista, 2) Millä kriteereillä perustellaan ammattikorkeakoulujen ja yliopistojen väliset erot työelämälähtöisyydessä 3) Miten yliopistojen kandidaatintutkinnot suhteutuvat ammattikorkeakoulututkintoihin ja mikä on kandidaatintutkintojen työelämärelevanssi ja 4) Millaisia vaikutuksia näillä on korkeakoulujärjestelmän kokonaisdynamikkaan.

Kaikista haasteista huolimatta ammattikorkeakoulut voivat tarjota vahvan vaihtoehdon yliopistoille. Tämä edellyttää pitkäjänteistä työelämäfunktion kehittämistä. Ammattikorkeakouluille on tärkeää määritellä selvästi erotuvat ja profiloituvat erityisalueet, joiden myötä ammattikorkeakoulut voivat tähdätä jopa tiedekorkeakouluja pidemmälle (Lehtisalo & Raivola 1999). On tunnettua, että työelämälähtöiseen soveltavaan tutkimukseen perustuva ammattikorkeakoulujen tutkimustoiminta tukee ammattikorkeakoulutuksen lähtökohtia. Soveltavaan tutkimukseen yhdistetty tai sen periaatteille rakentuva opinnäytetyö voisi syventää samalla myös opiskelijan ammatillista osaamista ja sivistyneisyyttä (Volanen 2000).

Eriytymistä ja yhtenäistymistä

Eriytymisen ja yhtenäisyyden jännite on korkeakoulujärjestelmän ja koulutuspolitiikan tulevaisuuden peruskysymys. Eriytymisen ja yhtenäisyyden ongelma liittyy paitsi järjestelmän sisäiseen dynamiikkaan myös ohjauksjärjestelmän tasolle. Kysymys eri toimijoiden välisestä riittävästä erilaisuudesta kuvaa järjestelmän joustavuutta, erilaisiin tarpeisiin sopeutumista ja korkeakoulutuksen monimuotoisuutta. Se edellyttää toimijoiden yhteistyötä, oman toiminnan selkeää määrittelyä ja oman toiminnan suhteuttamista kokonaisuuteen.

Korkeakoulujärjestelmämme duaalimalliin näyttäisi vielä toistaiseksi kohdistuvan vahva poliittinen konsensus. Ammattikorkeakoulujen ja yliopistojen työnjakoa pyritään selkeyttämään, mutta toisaalta yhteistyötä lisäämään ja tiivistämään. Korkeakoulujärjestelmän rakennetta ja duaalimallia tultaneen kuitenkin tulevaisuudessa uudistamaan. Silloinen opetusministeri Tuula Haatainen viittasi tähän suuntaan viimeksi opetusministeriön ja korkeakoulujen rehtoreiden välisessä keskustelutilaisuudessa syyskuussa 2005. Tässä suhteessa ammattikorkeakoulujen ja yliopistojen sivistyskäsitykset voivat lähentyä edelleen.

Riippumatta korkeakoulujärjestelmän institutionaalista ratkaisusta olennaista korkeakoulujärjestelmän toiminnan kannalta on instituutioiden välisen työnjaon selkiyttäminen, korkeakoulujärjestelmän rakenteellisten ratkaisujen arvioiminen, profiloitumisprosessin edistäminen, koulutustehtävien päällekkäisyyksien arvioiminen ja instituutioiden sivistyskäsityksen määrittäminen. Korkeaa osaamista korostava suomalainen sivistysyhteiskunta tarvitsee monipuolisen, vuorovaikutteisen, läpinäkyvän ja profiloituneen korkeakoulutusjärjestelmän.

Millainen sivistyskäsitys olisi sopiva?

Ammattikorkeakoulujen ja yliopistojen sivistyskäsityksissä on nykyään havaittavissa paitsi työelämälähtöisyydestä johtuvia samankaltaisuuksia, myös toiminnan eetoksesta johtuvia perustavia eroja. Toisaalta sivistyskäsitykset ovat työelämälähtöisyyden korostuneesta asemasta johtuen pikemminkin lähentyneet, kuin eriytyneet toisistaan. Ratkaisevaa onkin mil-lä kriteereillä niihin suhtaudutaan. Yliopistoissa kriteerit ovat, ainakin toistaiseksi, pääasias-sa tutkimusperustaisia, kun ne ammattikorkea-

kouluissa painottuvat ensisijaisesti työelämä-lähtöisyyteen. Työelämälähtöisiin haasteisiin vastaaminen on sitä vastoin korkeakoulutuk-sen instituutioiden yhteinen haaste.

Millainen sivistyskäsitys olisi sitten sopi-va yhtäältä ammattikorkeakouluille ja toisaalta yliopistoille. Minkä verran näiden välillä tulisi olla yhtenäisyyttä tai monimuotoisuutta? Vai kiihtyykö ammattikorkeakoulujen akatemi-soituminen ja yliopistojen ammatillistuminen entisestään ja lopulta johtaa järjestelmien yh-tenäistymiseen. Osmo Lampinen (2000) on perusjärkevästi todennut, etteivät ammattikor-keakoulut ja yliopistot erotu perustarkoitukses-saan sivistyneiden kansalaisten kasvattamises-sa, vaan niiden toiminnassa painotetaan sivistyksen eri ulottuvuuksia. Ammattikorkeakoulut tähdentävät tiedon ja taidon synteesiä, kun yliopistot toiminnallaan korostavat tiedollisen kasvun ideaa.

Korkeakoulujärjestelmän instituutioiden omaleimaisuuden kannalta mielenkiintoista on nähdä miten tulevaisuudessa ammatillisen ja sivistävän koulutuksen kaksijakoisuus tulee muotoutumaan. Nähdäkseni yliopistoissa tulisi korostaa tieteellisesti ja ammatillisesti orientoitunutta sivistyskäsitystä ja ammattikorkeakou-luissa keskittyä työelämän kvalifikaatioista nousevaan sivistyskäsitykseen.

Sivistyskäsityksen määrittelyssä on siis pel-kistetysti ajateltuna kysymys korkeakoulutus-järjestelmän instituutioiden toimintatapojen, arvojen ja perusteiden muotoilemisesta sekä erilaisten, esimerkiksi työelämään ja instituuti-on sisäisiin lähtökohtiin liittyvien, kehitystren-dien tunnistamisesta. Tähän prosessiin liittyy keskeisesti sekä korkeakoulutusinstituution si-säinen strateginen suunnittelu että koulutuspoliittinen strategiatyö (vrt. Bleiklie 2005).

Artikkelissa olen pyrkinyt määrittelemään suomalaisen korkeakoulujärjestelmän sivistys-käsitystä yleisellä, koulutuspoliittisella, tasola. Vaikka esimerkiksi sivistyksellä on institu-tionalisoitu merkitys osana yliopistolaitosta, on sivistyksen edistäminen nykyisin koko korkeakoulujärjestelmän vastuulla ja se liittyy nykyisen massakoulujärjestelmän instituutioiden toimintaan olennaisena korkeakoulutuk-sen perusteena. Sivistys on universaali tavoite, johon liittyvät merkitykset ja sisällöt muotoutu-vat instituutioiden toiminnassa.

Kirjoittaja on yhteiskuntatieteen tohtori ja tutkija Kuopion yliopiston Sosiaalipolitiikan ja sosiaalita-louden laitoksella.

- Ahola, Sakari (1996): "Different but Equal" – eli mikä ammattikorkeakouluissa on erilaista? Teoksessa Juha-Pekka Liljander (toim.) *Erilaistuva korkeakoulutus*. Artikkelikokoelma Jyväskylässä 15.–16.8.1996 järjestetystä korkeakoulutuksen IV symposiumista. Jyväskylän yliopisto. Koulutuksen tutkimuslaitos, 37-49.
- Bleiklie, Ivar (2005): "Organizing Higher Education in a Knowledge Society". *Higher Education* 1-2, 31-59.
- Harva, Urpo (1980): "Yleissivistyksen historiasta ja elinikäisestä kasvatuksesta". Teoksessa Kosti Huuhka, Aulis Alanen, Olavi Alkio, Arvo Oksanen & Pentti Yrjölä (toim.) *Yleissivistys kasvatuksen tavoitteena. Vapaan sivistystyön XXIII vuosikirja*. WSOY, 9-41.
- Lampinen, Osmo (2000): "Kaksi näkökulmaa sivistykseen". *Tiedepolitiikka* 2, 31-35.
- Lehtisalo, Liekki & Raivola, Reijo (1999): *Koulutus ja koulutuspolitiikka 2000-luvulle*. WSOY.
- Nevala, Arto (2002): "Korkein opetus ja yhteiskunta". Teoksessa Päiviö Tommila & Allan Tiitta (toim.) *Suomen tieteen historia 4. Tieteen ja tutkimuksen historia 1880-luvulta lähtien*. WSOY, 392-463.
- Nummenmaa, Anna Raija (2002): "Ammattikorkeakoulu oppimisympäristönä". Teoksessa Juha-Pekka Liljander (toim.) *Omalla tiellä. Ammattikorkeakoulut kymmenen vuotta*. Arene & Edita, 128-141.
- Pratt, John & Kekäle, Tauno & Maassen, Peter & Papp, Inkeri & Perellon, Juan & Uiitti, Minna (2004): *Equal, but Different. An Evaluation of the Postgraduate Polytechnic Experiment in Finland*. Finnish Higher Education Evaluation Council.
- Ruohotie, Pekka (1999): "Työelämä muuttuu – muuttuuko opetus? *Ammattikasvatuksen aikakauskirja* 2, 4-7.
- Scott, Peter (1995): *The Meanings of Mass Higher Education*. Open University Press.
- Scott, Peter (2005): "Uusi tiedon tuotanto". *Tiedepolitiikka* 1, 50-56.
- Snellman, Johan Vilhelm (1982/1840): "Akateemisesta opiskelusta". Teoksessa J.V. Snellman *Teokset I. Aika Ruotsissa*. Jyväskylä: Gummerus, 161-189.
- Tirronen, Jarkko (2005): *Modernin yliopistokoulutuksen lähtökohdat ja sivistyskäsitely*. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet. 122.
- Toiskallio, Jarmo (1995): *Korkeakoulu, pedagogiikka ja toiminnan yhteiskunta*. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A:37.
- Trow, Martin (1974): "Problems in the Transition from Elite to Mass Higher Education". Teoksessa *Policies for Higher Education. Conference on Future Structures of Post-secondary Education*. Paris: OECD, 51-101.
- Volanen, Matti Vesa (1986): "Kasvatus, sivistys ja työ". *Korkeakoulutieto* 1, 9-11.
- Volanen, Matti Vesa (2000): "Yleissivistys uusiksi - ammatillisesti yleissivistävä nuorisoasteen koulutus". Teoksessa Matti Vesa Volanen (toim.) *Kokeilusta reformiksi. Tuloksia ja johtopäätöksiä nuorisoasteen koulutuskokeilusta ja ammattikorkeakoulureformista*. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos, 23-52.